

vázlatos ismertetés csak részben érzékeltetheti a nagyarányú forráskutatáson alapuló, az adott történeti keretben teljességre törekvő tanulmányok tartalmi gazdagságát.

Hopp Lajos

Thomas L. Pangle: Montesquieu's Philosophy of Liberalism. A Commentary on The Spirit of the Laws Chicago, 1973. The University of Chicago Press, 336.

A legtöbb szakmunkához hasonlóan ez a könyv is doktori (Ph. D.) értekezés nyomán keletkezett, annak továbbfejlesztése. A hasonló jellegű kötetek gyakori fogyatékosága is észrevehető benne: kevés kitekintést, összehasonlítási alapot kínál, s viszonylag kevés újat mond azoknak, akik nem régen olvasták az általa vizsgált művet.

Thomas L. Pangle Hobbes, Spinoza, Locke és Montesquieu írásaiban keresi a szabadelvű hagyomány kezdeteit. Megítélése szerint a természetjogról szóló elképzelést kell tekinteni a liberalizmus kiindulópontjának, őt azonban a fejlődésnek már egy további szakasza érdekli, midőn a természetet a történelem váltotta föl mérceként, hiszen bebizonyosodott, hogy az ember állandó természet nélkül élőlény. Ez a fölismerés először alighanem valóban Montesquieu fő művében jutott szóhoz. *A törvények szellemében* kifejttet eszmerendszer tagadhatatlanul sokkal rugalmasabb, mint a korábbi fölfogások. Montesquieu eredetiségéhez sem férhet kétség: lényegében eltér Hobbes és Locke szemléletétől, amennyiben számol nemzeti sajátosságokkal. A nemzeti szellem, lélek vagy akár jellem („l'esprit”, illetve „le génie de la nation”) fogalmát utóbb lejáratták. Pangle érdeme, hogy figyelmeztet arra: Montesquieu mennyire óvatosan bánik kedvelt szókapcsolatának értelmezésével. Főként gazdasági és kulturális örökségről értekezik. Bizonyos józanság nyilvánul meg abban, hogy tiszteli a nemzeti szokásokat: nem hiszi, hogy az embereket maradéktalanul át lehetne nevelni. A francia bölcselelő amerikai magyarázójának tökéletesen igaz van abban, hogy azt állítja: Montesquieu szerint a nemzeti adottságok figyelmen kívül hagyása erőszakhoz, zsarnoksághoz vezet, azaz a nemzeti hagyomány léte erősen korlátozza az államférfi és a törvényhozó lehetséges befolyását. Legföljebb azt hiányolhatja az olvasó, hogy az elemző nem ejt szót

arról, hogy a kulturális viszonylagosságok hangsúlyozásában, az angol elméletek elvontságának bírálatában *A törvények szelleme* írója előzményekre is épített, Montaigne, sőt La Bruyère állításait is fölhasználhatta.

Formátlan-e Montesquieu szövege? A múltban e kérdésre általában igennel válaszoltak — d'Alembert tartozott a ritka kivételek közé. Pangle azzal érvel, hogy a francia fölvilágosodás nagy képviselője két okból is tartózkodott a könnyen áttekinthető fölépítéstől: a cenzúra miatt, és azért, mert gondolkodásra, cselekvő befogadásra akarta készíteni olvasóját. Mindkét indok megalapozott, a másodiknak pedig a kifejtése is szerencsés, hiszen találkozik Montesquieu-nek a *Perzsa levelekben*, a *Gondolatokban* s az Enciklopédia számára az Ízlésről írt szócikkben egyaránt érvényesülő, befogadásközpontú esztétikai elvével.

Pangle tudatában van annak, hogy a szabadelvűség önellentmondást rejt magában. Azt sem hallgatja el, hogy a történelem végének képzetével szemben újabban fölhozott kételyek az eszmerendszer egészét érintik. Nem azért ír könyvet tárgyáról, mert eszményíti a liberalizmust, hanem azért, mert az általa vizsgált fölfogást a szabadelvű hagyományon belül különösen árnyaltnak véli. *A törvények szelleméből* arra a tételre hivatkozik, mely szerint egyszerű, ellentmondásmentes világkép csakis despotizmusban jöhet létre, hol minden ember rabszolga. Montesquieu valóban nem volt utopisztikus gondolkodó: az erényt és a szabadságot lényegében összeegyeztethetetlennek vélte. Az egyenlőségre törekvő köztársaságot tartotta kívánatosnak, de megvalósítását egyáltalán nem hitte könnyűnek, mivel meg volt arról győződve, hogy az emberben az egyéni biztonság és kényelem vágya erősebb a közösségi, társadalmi szenvedélynél. Nem eszményítette a polgári társadalmat, mert az anyagi jólétre, vagyongyűjtésre irányuló törekvést az ízléssel összeférhetetlennek gondolta. Ellentétes erők egyensúlyában keresvén a jövő megoldását, előre érezte a forradalom fenyegetését, de annak elhárítását naív módon képzelte el, amennyiben azt jósolta: a hivatalnok nemesség szerepe növekedni fog, s így biztosítva lesz a lassú, békés fejlődés. Gondolatmenetének ez a része különösen fontos a magyar olvasó szempontjából, hiszen a mi nemesi polgárosodásunk is az ő elvei alapján indult el, s fölvethető a kérdés, vajon kudarca nem újabb bizonyíték-e Montesquieu érvelésének hibájára.

Pangle könyve általában véve hiteles képet ad az általa vizsgált eszmerendszerről. Alighanem joggal tulajdonít elsőséget *A törvények szellemének* a történelemben rejlő nem transzcendens jelentés megfogalmazása terén, meggyőzően bizonyítja, hogy a szociológia kialakulását a történelembölcselet megteremtése tette lehetővé, s Montesquieu mind ebben a vonatkozásban, mind a közgazdaságtanban kezdeményező volt. Azt is megérti az olvasó, hogy a francia bölcselet általában körültekintő mérlegeléssel alakította ki álláspontját: idegenkedett ugyan az elvont értelem kultuszától, de — Burke-vel ellentétben — nem adta föl az elméletalkotás igényét. A múltból levonható tanulságok kérdésében igen óvatosan járt el, mivel lényegében föltételezte, hogy nincs két egyforma helyzete a történelemnek. Számolt pótolhatatlan értékvesztéssel, de értelmetlennek látta korábbi állapot visszasóvárgását. Alapföltevései közé tartozott a társadalmi szerződés gondolata, noha nem nevezte néven e kulcsfontosságú fogalmat. Megkülönböztetett ugyan isteni, természeti s emberi törvényt, de az elsővel a kifejtéskor már nem számolt — érezvén, hogy a kereskedelem elkötelezettjének óhatatlanul szakítania kell a keresztyén erkölccsel —, s a második érvényességi körét is az egyéni s családi biztonság elérésére korlátozta. Spárta katonai s Athén kereskedő közfársasága közül csakis ez utóbbi eszményt vállalta, de a nemzet szellemének tisztelete arra készítette, hogy hallani se akarjon az önmagában nagyszerűnek tartott angol példa követéséről.

Részben a józan latolgatás okozza, hogy *A törvények szellemében* önellentmondás is található. Pangle ezekről sem hallgat, így például elmarasztalja Montesquieut, amiért a kereskedelemben a béke s a türelem zálogát látja: „szemlátomást nem figyelt eléggé arra, hogy a kereskedő szellemben a háború lehetséges előidézője is benne rejlik” (207—208.). Azért önellentmondás ez, mert más vonatkozásban *A törvények szelleme* a kereskedelmet sem kizárólag pozitívan értékeli, így pl. veszteségként könyveli el azt, hogy kizárja a haszontalan élvezetet.

Fölsorolt érényei alapján azt mondhatjuk végső értékelésként Thomas L. Pangle könyvéről, hogy hasznos útbaigazítást ad mindazok számára, kik első ismereteiket szerzik a szabadelvű eszmerendszer egyik fő változatáról. A gondolatok mélyebb s élesebb fölvetését a történeti távlat hiánya okozza. Az olvasó alig érzi, hogy a XX. század második

felében írt szövegmagyarázatot olvas. Tudomást szerez arról, hogy Montesquieu nem egyszerűen a biztonsággal, hanem annak érzetével azonosította a szabadságot, de az elemzés készítője szót sem ejt arról, hogy a romantikusok ezt a fölfogást teljességgel érvénytelenítették. Más példával élve: Pangle leszögezi, hogy *A törvények szellemében* a szabadság nagyobb értéknek számít az érenynél, s ezért a nagy egyéniség a demokrácia ellenségeként szerepel, de egyáltalán nem foglalkozik azzal, miként is vélekedtek e föltevésről a XVIII. század közepe óta élt gondolkodók. Thomas L. Pangle elméleti igény nélkül, empirista módon közelítette meg *A törvények szellemét*. Ezért nem ad választ arra a kérdésre: milyen helyet is foglal el Montesquieu a liberalizmus több száz éves hagyományában vagy általában a politikai gondolkodás történetében.

Szegedy-Maszák Mihály

Teresa Zielińska: Magnateria polska epoki saskiej
Wrocław–Warszawa, 1977. Ossolineum, 235.

A történeti stúdiumok határterületein mozgó könyv egy régebben meglehetősen elhanyagolt, újabban nagyobb figyelemben részesülő, több mint fél évszázados (1697—1763) ún. század korszak egyik meghatározó társadalmi vetületét elemzi.

A felvilágosodás előtti több nemzetiségű lengyel királyság állami feudális berendezkedését jellemző barokk nemesi társadalmi struktúra leggazdagabb földesúri ereje, a stabilitás benyomását keltő lengyel mágnásság, bizonyos belső változások és ellentétek mellett is megőrizte rendi hatalmi pozícióját. A mágnás arisztokrácia tagjai a királyi javadalmak s uradalmak legnagyobb részének birtokosai, a legmagasabb állami, udvari méltóságok betöltői és várományosai. Igaz, hogy nem minden szenátor tartozott a mágnásokhoz, de minden mágnás nemzetségnek voltak képviselői a szenátusban. A század abszolutizmus időszakában kompromisszumos rendi magatartással védekező s támadó pártos politikai erő, félszázad sem kitevő mágnás familia befolyása érvényesült az ország alkotmányos, nyilvános, közjogi életének hierarchiájában, különleges helyet foglalva el a nemesi köztársaság társadalmi geneológiai, erkölcsi, kulturális viszonyainak alakításában. A helyzetét megtartó, hanyatló vagy fölfelé